

ЗМІСТ

Переднє слово	5
Робоча програма навчальної дисципліни «Риторика»	8
Умовні позначки	20
Змістовий модуль 1	21
Теоретичний блок	21
Практичний блок	28
Практичне заняття 1	28
Практичне заняття 2	31
Змістовий модуль 2	40
Теоретичний блок	40
Практичний блок	42
Практичне заняття 3–4	42
Практичне заняття 5	44
Змістовий модуль 3	48
Теоретичний блок	48
Практичний блок	53
Практичне заняття 6–7	53
Змістовий модуль 4	57
Теоретичний блок	57
Практичний блок	60
Практичне заняття 8–9	60
Практичне заняття 10	65
Змістовий модуль 5	68
Практичний блок	68
Практичне заняття 11–12	68
Змістовий модуль 6	70
Теоретичний блок	70
Практичний блок	85
Практичне заняття 13	85
Практичне заняття 14–15	89

Самостійна робота	91
Тема 1. Риторичний аспект української мови. Риторичні вміння	91
Тема 2. Риторична компетентність учнів ЗЗСО	93
Тема 3. Риторичні засоби в мовленні вчителів- словесників. Риторична норма	94
Тема 4. Учитель-словесник як мовленнева й риторична особистість	100
Тема 5. Риторичний підхід у шкільній мовній освіті	103
Тема 6. Риторизація в шкільній мовній освіті	106
Тестовий модульний контроль	109
Система контролю та оцінювання	117
Питання до заліку	118
Література	120
Методичні матеріали дисертаційної роботи «Методика фор- мування риторичної компетентності учнів основної школи в процесі навчання української мови»	124
Тезаурус сучасної риторики для школяра	124
Реалізація риторичного аспекту української мови: вправи	152
Риторичний аналіз тексту	158
Ситуаційний метод	165
Риторичні ігри	177
Система роботи щодо опрацювання мовленневих жанрів	186
Вправи й завдання щодо діагностики рівня сформо- ваності риторичних умінь учнів (9 кл.)	206
Про автора	217

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

«Алегоричне середньовічне зображення Пані Риторики не залишало сумнівів у її неземній красі та всемогутності. Дама сиділа на ошатному троні, як Regina Artium (Богиня Мистецтва), одягнена в пишний одяг, на якому були виткані мовленнєві фігури. З вуст її виростала лілея, яка символізувала *ornatus*, або красу мовлення, до речі, не красу мовлення саме цієї Дами, а красу мовлення взагалі.

Окрім лілеї, на додачу до неї, виростав з тих же вуст і меч, що мав своє символічне завдання: служити наочним вираженням найбільш разючої зброї людства – *persuasio*, мистецтва переконувати. По обидва боки від цієї краси розміщувалися найвеличніші оратори й поети минулого на чолі з Цицероном і Вергілієм, причому більш Цицероном, ніж Вергілієм.

Вергілій трохи відійшов на другий план, натякаючи цим на те, що, взагалі-то кажучи, не він тут головний, бо поезія є лише однією з форм красномовства, а не красномовством загалом. Саме ж красномовство представляв Цицерон, який із цієї причини і не вважав за потрібне відсуватися на другий план разом з Вергілієм, а залишився на першому, щоб ще раз підкреслити, що пані з лілеєю і мечем у роті належить, передовсім, йому, а не поетам.

І в цьому Цицерон не помилявся, оскільки риторика, справді, насамперед належить не поетам. А належить вона (відразу ж після Цицерона) кожному, хто говорить. Адже, відповідно до справедливого зауваження шести бельгійців, «навіть якщо в далекому минулому люди й говорили віршами, то в наші дні ця звичка помітно загублена»¹.

Риторика належить кожному, хто говорить. А чи знає про це «кожний»? Чи знає людина ХХІ століття про те, що володіє скарбом? Прикро, але це запитання набуває статусу риторичного. Наш сучасник не знає цього. Більше того, у сучасному інформаційному суспільстві риторикі не вважають скарбом. Риторикі розуміють як демагогію, краснобайство, болтологію, її вважають наукою, мистецтвом, ораторською майстерністю переважно в академічних й окремих професійних колах, а у свідомості того самого «кожного» риторика, набуваючи одіозного відтінку пихатого пустослів'я, здебільшого асоціюється с пустим, малозмістовним і зовсім беззмістовним мовленням.

І це тоді, коли, на думку М. Пентилюк, наявний «дефіцит мисленнево-мовленнєвої та комунікативної культури випускників у

---

¹ Ключев Е. В. Риторика ... 2001. С. 5.

різних галузях суспільного життя... Не досягши належного рівня цих умінь, учні не можуть творчо будувати висловлювання, міркувати над проблемою, аргументувати свої думки, переконувати інших»¹. За результатами дослідження Н. Голуб, лише 18% опитаних учнів розглядають спілкування як цінність; відділом навчання української мови та літератури Інституту педагогіки НАПН України виявлено низку бар'єрів спілкування школярів і причин невідповідності їх до ефективної комунікації². Будь-яка криза – це криза людини (А. Сахаров). Аналізуючи кризу мовленнєвої комунікації, О. Чувакін також вважає її кризою людини як в аспекті діяння словом (*homo verbo agens*), так і загалом як кризу людини-мовця (*homo loquens*). На думку вченого, однією з причин кризи мовленнєвої комунікації є «розлюднення» системи мовленнєво-комунікативних відношень у суспільстві: «...учасники мовленнєво-комунікативного акту стають нерівноправними в мовленнєво-комунікативному відношенні, що не відповідає принципам устрою комунікаційного суспільства (один з учасників наділяє себе правами суб'єкта мисленнєво-комунікативної діяльності, в іншому бачить лише об'єкт), ... зникає конкуренція в площині смислів»³. Та, попри наявну кризу, про яку наголошує небайдужа до проблематики риторики спільнота, знаходимо й обнадійливі факти. Результати дослідження, чи потрібна риторика старшокласникам, засвідчили: учні усвідомлюють важливість здобуття знань з риторики й переконані, що такі знання й уміння сприяють вибору майбутньої професії, незабаром позначаться на їхньому кар'єрному зростанні (просуванні службовими сходами). Старшокласники сподіваються на те, що шкільна програма уможливить здобуття риторичних знань, набуття риторичних умінь, формування риторичних навичок, вважаючи, що ефективною є особистість, яка має відповідну мовленнєву поведінку. С. Косянчук як автор дослідження наголошує: «Допоки вміння слухати, аналізувати, формувати думки (усно і письмово), вміння переконувати і/чи схилити співрозмовника на свою точку зору не усвідомлюються старшокласниками як запорука реалізації індивідуальних особливостей (допитливість, без якої навчання втрачає своє значення; творчий інтерес і прагнення творчих досягнень; здатність до самоосвіти; здібність аналізувати, порівнювати, виокремлювати головне, описуючи процеси, явища тощо),

---

¹ Пентляук М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики ... 2011. С. 96.

² Голуб Н. Б. Культура діалогу на уроці української мови ... 2013. С. 130-131.

³ Чувакін А. А. К исследованию кризиса речевой коммуникации ... 2010. С. 246-247.

годі, напевно, сподіватися на очікувані результати¹.

Що ж може гарантувати такі результати? Шкільна риторика. Вчасно. У «формативні роки» (І. Єрмаков). Саме така риторика потрібна учнівській молоді, риторика для того, хто говорить, пов'язана з повсякденною мовленнєвою практикою, яка навчить не скільки «мистецтву говорити красиво», стільки «мистецтву говорити» – риторика нащодень, яка допоможе кожному сягнути не вершин красивого мовлення, а глибин мовлення осмисленого й ефективного.

«Українська освіта поступово, але невпинно еволюціонує в бік риторизації навчального процесу, ... у нас закладаються прекрасні методичні традиції плекання риторичних здібностей молодих поколінь»², – ці слова В. Федоренка окрилюють і надихають. Проте інша думка науковця – «Якими б цікавими та ґрунтовними не були надбання теоретичної методики, вони знецінюватимуться, якщо не матимуть переломлення в щоденній практичній діяльності освітян, якщо не будуть апробовані та засвоєні вчительством»³ – кличе до неспокою й роботи. Роботи зачинними програмами для профільної школи (2017 р.), згідно з якими старшокласники мають опанувати практичну риторичку.

Автор сподівається, що його праця буде корисною для студентів і вчителів-практиків, цікавою для методистів-однодумців.

---

¹ Косянчук С. В. Чи справді риторика так потрібна старшокласникам? ... 2010. С. 7–8.

² Федоренко В. Відродження традицій українського красномовства ... 2008. С. 6.

³ Там само, С. 5.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «РИТОРИКА»

1. Опис навчальної дисципліни (за ОПП 2020)

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань 01 Освіта / Педагогіка	Вибіркова навчальна дисципліна	
Модулів – 3		Рік підготовки	
Змістових модулів – 6	Спеціальність 014 Середня освіта предметна спеціальність 014.01 українська мова і література	3-й	3-й
Загальна кількість годин – 90		Семестр	
		6-й	6-й
Мова навчання: українська		Лекції	
Тижневих годин для денної форми навч-я: аудиторних – 2	Освітньо-професійна програма: «Середня освіта (українська мова і література). Англійська мова»	Практичні заняття	
		30 год.	8 год.
самостійної роботи студента – 4	Освітній ступінь: бакалавр	Самостійна робота	
		60 год.	92 год.
		Індивідуальні завдання	
		–	–
		Вид контролю	
		залік	залік

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять і годин самостійної й індивідуальної роботи до загальної кількості становить (%):

для денної форми навчання – 33% / 67%;

для заочної форми навчання – 9% / 91%.

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета вивчення курсу: 1) з'ясувати концептуальні положення сучасної риторики; 2) формувати знання про сучасні підходи до організації комунікативної й риторичної діяльності в освітньому процесі й застосовувати їх у власній педагогічній діяльності з ме-

тою підвищення ефективності освітнього процесу й отримання високих освітніх результатів відповідно до вимог демократичного постіндустріального суспільства; 3) виробляти в студентів професійні навички, пов'язані з комунікативною й риторичною діяльністю; 4) формувати в студентів уміння розробляти й запроваджувати алгоритми й правила раціональної, доцільно організованої педагогічної діяльності в контексті мовленнєвої поведінки.

Завдання курсу:

- сформувати уявлення студентів про закони й принципи риторики, специфіку організації комунікативної й риторичної діяльності в ЗЗСО, методи, засоби, форми, форми організації навчання в контексті риторики;
- виробити професійні вміння й навички, пов'язані з мовленнєвою поведінкою й риторичною діяльністю, спрямовані на особистісно орієнтоване, розвивально-креативне навчання школярів;
- сформувати вміння студентів здійснювати діагностику мовленнєвого розвитку учнів, контроль та оцінювання їхніх навчальних досягнень з погляду риторики;
- виробити в студентів уміння й навички використовувати досягнення сучасної риторики у власній практиці;
- ознайомлення з процесом створення публічних промов і вдосконалення публічного мовлення;
- залучення студентів до риторичного знання й риторичної практики з метою:
  - швидкого встановлення контактів із людьми;
  - формування вмінь генерувати ідеї й точно оформлювати їх у мовленні;
  - встановлення взаєморозуміння з оточенням;
  - ознайомлення з етикою мовленнєвої поведінки;
  - формування мовленнєвої відповідальності.
- формувати уміння ефективного мовленнєвого впливу;
- формування вмінь і навичок оптимального мовлення.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент буде **знати:**

- концептуальні положення сучасної риторики;
- закони й принципи риторики;
- категорії сучасної риторики;
- риторичну теорію мовленнєвої поведінки;
- психологічні й риторичні особливості контакту з аудиторією;
- створення публічних промов і вдосконалення публічного мовлення;
- риторичні засоби вербальної й невербальної поведінки;
- неприпустимі риторичні засоби педагогічного впливу.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент буде **вміти:**

- використовувати досягнення сучасної риторики у власній практиці;
- застосовувати концептуальні положення сучасної риторики у власній педагогічній діяльності з метою підвищення ефективності освітнього процесу й отримання високих освітніх результатів відповідно до вимог демократичного постіндустріального суспільства;
- реалізовувати в освітньому процесі комунікативну й риторичну діяльність;
- розробляти й запроваджувати алгоритми й правила раціональної, доцільно організованої педагогічної діяльності в контексті мовленнєвої поведінки;
- реалізовувати мовленнєву поведінку й риторичну діяльність, спрямовані на особистісно орієнтоване, розвивально-креативне навчання школярів;
- здійснювати діагностику мовленнєвого розвитку учнів, контроль та оцінювання їхніх навчальних досягнень з погляду риторики;
- здійснювати ефективний мовленнєвий вплив;
- реалізовувати оптимальну мовленнєву поведінку й гармонізуювальний діалог.

3. Програма навчальної дисципліни

МОДУЛЬ 1

Змістовий модуль 1. Концептуальні положення класичної риторики.

Тема 1. Класична риторика, її категорії.

Риторика – наука, майстерність, мистецтво. Основні поняття (категорії) класичної риторики. Розділи класичної риторики. Риторична формула. Закони класичної риторики. Аргументація. Формування риторичних умінь.

Тема 2. Риторичні здібності сучасної людини.

Риторичне «дерево». Риторика в процесі життєдіяльності людини й обраній професійній галузі. Розвиток риторики в умовах різних політичних режимів. Аналіз мовленнєвої поведінки й риторичних здібностей персонажів оповідання В. Шукшина «Зрізав!». Формування риторичних умінь.

Змістовий модуль 2. Сучасна риторика та її закони.

Тема 3–4. Сучасна риторика і її застосування в різних галузях. Застосування риторики в різних галузях (у рекламі, у галузі продажу, у політиці, у юриспруденції, у колі друзів тощо). Форму-

вання риторичних умінь.

Тема 5. Закони сучасної риторики.

Закон гармонізувального діалогу. Закон просування й орієнтації адресата. Закон емоційності. Закон задоволення.

Смислове наповнення сучасної риторики. Сучасна риторика як «наука успіху». Формування риторичних умінь.

МОДУЛЬ 2

Змістовий модуль 3. Мовленнєва поведінка в контексті сучасної риторики.

Тема 6–7. Риторика й мовленнєва поведінка людини.

Мовленнєва подія та її складники. Специфіка й параметри мовленнєвої поведінки. Мовленнєва дія (мовленнєвий акт) та типи мовлення. Типи мовленнєвих дій і типів дискурсу. Основні роди й види мовлення. Принцип гармонії мовленнєвої події. Вимоги до поведінки мовця. Формування риторичних умінь.

Змістовий модуль 4. Мовець та аудиторія. Контакт із адресатом.

Тема 8–9. Контакт як психологічне поняття. Почуття аудиторії та засоби його виховання. Розмовність мовлення як засіб встановлення контакту з аудиторією. Зоровий контакт і голосовий контакт. Три способи розвитку комунікативності. Аналіз мовленнєвого впливу – аналіз мовлення (= тексту). 5 «П». Риторичний аналіз тексту. Особистість мовця. Типи аудиторій. Формування риторичних умінь.

Тема 10. Стратегії й тактики мовленнєвої поведінки.

Стратегія мовленнєвої поведінки. Тактика мовленнєвої поведінки. Стратегія й тактика кооперування. Стратегія й тактика конфронтування. Двозначні мовленнєві тактики. Формування риторичних умінь.

МОДУЛЬ 3

Змістовий модуль 5. Риторика в змісті шкільної мовної освіти.

Тема 11–12. Шкільний аспект риторики. Практична риторика в шкільних програмах і підручниках (10–11 кл.).

Програми з української мови для 10–11 кл. (рівень стандарту; профільний рівень). Підручники з української мови для 10 кл. (рівень стандарту). Риторичні вправи в шкільній мовній освіті.

Змістовий модуль 6. Риторичний виступ перед аудиторією.

Тема 13. Методика підготовки до публічного виступу.

Риторичний аспект публічного мовлення. Структура публічної промови. Етапи риторичної діяльності. Теза й аргумент – важливі складники доказу. Закони логіки в аргументації оратора. Типи логічних помилок. Підготовка до виступу з риторичним мовле-

ПРО АВТОРА

Нищета Володимир Анатолійович (1967 р.)

Доктор педагогічних наук (2009 р.), доцент (2011 р.).

Професор кафедри української мови та славістики Бердянського державного педагогічного університету (2020 р.).

Учитель української мови та літератури ЗОШ № 5 м. Бердянська (1996–2006 рр.). «Спеціаліст вищої категорії», «Старший учитель».

Призер II етапу Всеукраїнського конкурсу «Вчитель року – 2005».

Лауреат V Всеукраїнського конкурсу «Панорама творчих уроків – 2006» (вид-во «Шкільний світ», благодійний фонд «Перше вересня»).

Наставник переможця Всеукраїнського конкурсу учнівської творчості «Об'єднаймо ж, брати мої! – 2006» Ольги Трюхан (творча робота «Вогнегосно». Вінок сонетів).

Нагороджений почесною грамотою Міністерства освіти і науки України (2006 р.).

Кандидатська дисертація «Метод проектів як засіб формування життєвої компетентності старшокласників у процесі навчання українознавчих предметів» (13.00.09; науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор К. О. Баханов, Бердянський державний педагогічний університет).

Докторська дисертація «Методика формування риторичної компетентності учнів основної школи в процесі навчання української мови» (13.00.02; науковий консультант – доктор педагогічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України М. І. Пентиліук, Херсонський державний університет).

Нагороджений нагрудним знаком «Відмінник освіти» (2018 р.).

Автор 90 наукових і науково-методичних праць, з-поміж яких 60 присвячені проблематиці риторики й риторичної освіти.